

SARTRE İKİLEMİ

ENTELEKTÜEL NEDEN SUSAR?

GÜN ZİLELİ

GÜN ZİLELİ

Ankara doğumlu (1946). DTCF Felsefe bölümünün ikinci sınıfından ayrıldı (1970). 1960'lı yıllarda, *Yordam*, *Soyut* gibi edebiyat dergilerinde öyküleri yayımlandı. 1964 yazında ilk anti-emperyalist gösterilerde gözaltına alındı. 1966 yılındaki anti-emperyalist gösterilerden kısa süre hapis yattı. 1968 ve sonrasındaki öğrenci hareketlerinde yer aldı; TİP, FKF ve Dev-Genç örgütlerinde çalıştı. 1971-1974 yılları arasında, üç yılı aşkın, Mamak Cezaevi'nde tutuklu kaldı; TÖS, Dev-Genç ve TİİKP davalarından yargılandı. 1970'li yıllarda *Aydınlık*, *Halkın Sesi*, *Bora*, *Türkiye Gerçeği* dergilerinde yazdı. 12 Eylül'den sonra arandı ve on yıl kaçak yaşadı. Bu yıllarda, dönemin dergilerinde Mehmet Gündüz takma adıyla teorik yazılar yazdı. 1990 yılının başında İngiltere'de siyasi mülteci olarak yaşamaya başladı. Bu yıllarda, roman yazdı ve İngilizceden kitap çevirdi. *Amargi*, *Apolitika*, *Ateş Hırsız* gibi dergilerde yazdı. Yazı ve röportajları, Aşk ve Devrim (www.gunzileli.net) adlı sitesinde yayımlanmaktadır. Birçok kitabının yanı sıra altı ciltlik otobiyografisi ve çeşitli yayınevlerinden çıkan Sovyetler Birliği'ne ilişkin biyografi çevirileri vardır.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	
NEDEN SARTRE?	11
BİRİNCİ BÖLÜM	
NEDEN SUSULUR?	14
1. Gulaglar	14
2. Toplumsal Atmosfer	18
3. Savaş Öncesi	19
4. Hitler-Stalin Paktı	23
5. Boş İyimserlik	25
6. Esaret	26
7. İşgal Altında Paris	30
8. Savaş Sonrasında Proletarya Keşfediliyor!	34
9. Merleau-Ponty, Sartre, Beauvoir Üçlüsü	36
10. Sovyet Toplama Kamplarına İlişkin Krauçenko Davası	41
İKİNCİ BÖLÜM	
MANDARİNLER	47
1. Mütereddit 'Mandarinler'	47
2. Henri'nin Sığınağı: "Sovyetler Birliği Halkların Umududur!"	56
3. Dubreuilh'nin Sığınağı: "Dehşet Dünyanın Her Yerinde Var!"	59
4. Tarihin Doğrultusunda Giden Ülke	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
STALİN'İN HAYALETİ	70
1. Tarihin Önüne Çıkmasalardı Onlar da	70
2. Sartre ile Camus Farkı	72
3. 'Kolektif Akıl' İçinde Erimek!	77
4. Sartre'm Stalin'e ve Stalinsizleştirmeye Bakışı	80
5. İlk Kırılma Noktası: Macar Ayaklanması	84
6. Eşler Geçinmiyor Ama Boşanamıyor da!	85
7. Ayağa Kalkan Prag, Sartre'ı da Ayağa Kaldırıyor!	88

SONSÖZ:

YAPILARIN İDEOLOJİK AYGITLARI VE ENTELEKTÜEL SORUMLULUK	90
--	----

KAYNAKÇA	92
----------	----

DİZİN	94
-------	----

GİRİŞ: NEDEN SARTRE?

Ama her gün sadece kendi aleyhinde kanıtlar sunan bir sisteme kanma yönündeki böyle bir arzu ancak en güçlü ve zorlu saiklerden doğabilirdi. Hırpalanan bir kadın gibi, solun komünist olmayan entelijansiyası da her seferinde işkencecisine geri dönerken, vicdanı rahatsız polise, adamın ‘iyi niyetli olduğu’, kendince ‘sebeplerle’ böyle davrandığı ve her hâlükârda ‘onu sevdiği’ teminatını verdi. Komünizm de şiddete düşkün bir koca gibi, mağdurlarının ilk baştaki sevdalanışlarından dolayı duydukları güvenden yararlanmayı sürdürdü.¹

Tony Judt

Bazen alakasız gibi görünen bir şey dikkatinizi çeker ve sizi araştırmaya sevk eder. Bu kitap da konuyla alakasız bir yazıdaki Sartre alıntısı üzerine başlayan merakın izlerinin sürülmesinin ürünüdür diyebilirim. Tarih, Şubat 2016. Elimdeki dergi *Express*'in Şubat 2016 tarihli 141. sayısı. 24. sayfada Yücel Gökçürk'ün bir yazısı var: 360 *Derece ve Pi Sayısı*. Konu: AKP iktidarının 7 Haziran 2015 seçimlerinde parlamentodaki çoğunluğunu kaybettikten sonra, yeni bir seçimle çoğunluğu yeniden kazanabilmek için sahneye koyduğu terör programının ürünü olarak Diyarbakır Sur'u ve Cizre'yi cehenneme çevirmesi, insanları bodrumlarda katletmesi. Altını çizdiğim giriş cümlesinde şöyle demiş Yücel Gökçürk: “Kimin aklına gelirdi, Cizre'den Sartre'a bir yol olduğu. Frantz Fanon'un *Yeryüzünün Lanetlileri*'ni, o sarsı-

¹ Tony Judt, *Kusurlu Geçmiş; Fransız Entelektüelleri, 1944-1956*.

cı kitabın bizatihi kendisi kadar sarsıcı önsözünü bilenlerin bile aklına gelmeyebilirdi, Cizre cehenneminin ortasında, HDP Milletvekili Faysal Sarıyıldız Zete'ye verdiği söyleşide sözü Sartre'a getirip bağlamasaydı.”²

Sartre'ın oldukça sert anti-sömürgeci önsözünü hatırlıyordum. Yücel Gökçürk, biraz ileride bu önsözden bir bölümü zaten aktarıyordu. Aktardığı pasajın en kritik satırları ise şöyleydi: “Başlangıçta hiçbir şey bilmiyordunuz, inanırım; sonra şüphelediniz. Şimdi her şeyi biliyorsunuz ama hâlâ susuyorsunuz...”³

Gerçekten de entelektüel sorumluluğa vurgu yapan eşsiz satırlardı bunlar. Geçmişte de, zamanımızda da çok sayıda entelektüel (korkudan ya da menfaat nedeniyle susanları bir yana bırakıyorum) tahlil edilmesi gereken ve kökleri hayata bakışta yatan, felsefi ve düşünsel temelleri olan nedenlerle çağımızın acı gerçeklerine, olaylarına, komplolarına, provokasyonlarına, idamlarına, tasfiyelerine, ‘temizlikleri’ne, toplama kamplarına, yerinde infazlarına, örgüt içi infazlarına, katliamlarına, tehcirlerine, soykırımlarına, etnik temizliklerine, holokostlarına, holodomorlarına bile bile göz yummakta, bunlar karşısında susmakta ya da bu olguları bazı karşı olgularla ya da ‘mantıki’ argümanlarla izah etmekte, hatta ‘tarihî zorunluluklar’ veya kutsiyet atfettikleri yapı ve kurumları koruma adına savunmaktadırlar.

İşin kötüsü, yukarıdaki satırları yazan Sartre da zamanın birçok emperyalist ve sömürgeci saldırısına cesaretle sesini yükselttiği halde, göz yumulması ya da susulması mümkün olmayan kimi olgular karşısında kısmen susmayı tercih etmiştir. Elbette bununla Sartre gibi çağımızın en büyük düşünce insanlarından birinin anında gözümdeki değerini kaybettiğini söyleyecek değilim. Büyük insanların hataları ne kadar büyük oluyorsa insanın gözündeki değerini

² *Express*, Şubat 2016, sayı: 141, s. 24

³ Frantz Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, J. P. Sartre'm Önsözü, Versus, 2018.

kaybetmeleri de o kadar zor olur. Çünkü onlarda belki de derinlikleri oranında son derece dengeli bir yapı vardır ve yaptıklarını ya da söylediklerini bir adım ötede yine yaptıkları ve söyledikleriyle nakzedecek birçok nokta ve argüman bulmamız mümkündür. Sartre'ın kritik durumlarda aldığı tutumlar hakkındaki araştırmamda bu dengeli yapıyı da yansıtmaya çalışacağım. Kısacası, Cezayir konusundaki tutumu nedeniyle Sartre'ın tutuklanmasını isteyen Malraux'ya cevaben De Gaulle'ün 'zamanın Voltaire'i tutuklanamaz' dediği gibi, dünya filozofu Sartre bir çarpıda olumsuzlanamaz da.

Amaç onun belli konulardaki kusurlu ve hatalı tutumlarından entelektüel dünyamız adına bazı sonuçlar ve dersler çıkarmaktır.

YELDEĞİRMENİ 2021
GÜN ZİLELİ

BİRİNCİ BÖLÜM NEDEN SUSULUR?

1. Gulaglar

Nasıl olmuştur da böyle büyük bir düşünür, özellikle soğuk savaşın başlangıcında, yani II. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra başlayan dönemde, o zamana kadar su sızdırmaz SSCB'deki toplama kampları (Gulaglar) gerçeği artık bütün dünyanın gözü önünde yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladığı hâlde bu konuda susabilmiştir? Hangi argümanlar onu böyle bir suskunluğa sürükleyebilmiştir? Buna yol açan hangi endişeler olmuştur? Toplama kamplarının bir gerçek olduğunu bile bile neden buna karşı açıkça sesini yükseltmekten imtina etmiştir? Eğer Sartre gibi cesur ve vicdanlı bir büyük beyin bu konuda en azından 1956 Macar Ayaklanması'na kadar bir şey söylememe yolunu seçmişse *Kirli Eller*'e¹ teslim olmuş değil midir?

Bunun nasıl olabildiğini anlamak için öncelikle Sovyetler Birliği'ndeki Gulagların ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı ve onca yıl nasıl gizlenebildiği üzerinde biraz durmamız gerekiyor.

Gulag'ın açılımı, *Glavnoye Upravleniye Lagerey*, yani Ana Kamp İdaresi'dir. Zamanla, Beyaz Deniz'deki adalardan Karadeniz kıyılarına, kutup çizgisinden Orta Asya düzlüklerine, Murmansk'tan Vorkuta'ya, Magaran'a, Kolıma madenlerine, Moskova'dan Petrograd'a kadar uzanan kamplarıyla zorla esir çalıştırma sisteminin tümünün adı hâline geldi ve A. Soljenitsin'in koyduğu adla Gulag Takımadaları olarak anılır oldu: Peçora, İnta, Vorkuta, Sovyetskaya, Gavan, No-

¹ Jean Paul Sartre, *Kirli Eller*, İzlem, 1965.

rilsk, İrkutsk, Çita, Hransnovarsk, Novosibirsk, Karaganda, Cezkazgan, Pribalakan, İrtiş, Tobolsk, Ural, Saratof, Viatka, Vologda, Perm, Solvitçegodsk, Ribinsk, Potminsk, Sukhosezvodninsk, Serebriyani Bor, Novi İyerusalim, Parçino, Korino, Beskutnikovo, Khimki, Dimitrov, Solneçogorsk...

Bu kamplar çeşit çeşitti: Çalışma kampları, ceza kampları, adi suçlu kampları, siyasi tutuklu kampları, kadın kampları, çocuk kampları, transit kamplar, altın vb. çıkartma kampları (en ünlüsü ‘Kolima Altın Madenleri’ diye anılır), ağaç kesim kampları. Ayrıca Belomor (Beyaz Kanal) projesi, Moskova Metro projesi vb. gibi yoğun emek gerektiren projelerde de Gulaglar’daki köle-mahkûmlar kullanılmıştır.

Gulagların kökleri Çarlık Rusya’sına dayanıyordu. Kürek cezasına çarptırılan mahkûmlar, 17. yüzyılla 20. yüzyılın başı arasında Sibiry’a’daki zorunlu çalışma taburlarına sevk ediliyordu. Rus Devrimi’nden birkaç yıl sonra Lenin ‘güvenilmez unsurlar’ın kentlerin dışındaki toplama kamplarına kapatılmasını emretti. 15 Nisan 1919’da “Devrim ve komünizm karşıtı unsurların izole edilmesi ve bilinçli emek adına ıslah etme” fikriyle zorunlu çalışma kampları kuruldu.² Bu kamplar kısa sürede yayıldı. 1921 yılında, kırk üç eyalette, çoğunluğu ‘halk düşmanları’nı ‘ıslah etmek’ üzere kurulmuş 84 kamp bulunmaktaydı.

1929’dan itibaren hızlı sanayileşme ve zorla kolektifleştirme çizgisinin benimsenmesiyle birlikte Gulaglar doğrudan bir ekonomik araç işlevi görmeye başladı. Artık *kulak* (zengin köylü) adı verilerek sürgün yerleşimlerine sevk edilen kalabalık köylü kitleleri, adi ve siyasi mahkûmlar, *zek* (köle-işçi) olarak, neredeyse kimsenin yaşamadığı ve gönüllü olarak çalışmaya gitmediği dondurucu kuzey bölgelerinde ölümüne ağır çalışmaya sürülecekti. Aynı yıl Sovyet gizli polisi (önce GPU, daha sonra NKVD), tüm cezaevi ve kampların idaresini doğrudan eline almıştı. Artık NKVD, Sovyetler Birliği’nin en önemli ekonomik birimlerinden biri hâline gelmişti.

Beş Yıllık Plan’da öngörülen büyüme hızlarına ülkenin

² V. Şalamov, *Kolima Öyküleri*, Jaguar, 2019, s. 34.

mineral ve yakın kaynaklarından çoğunun bulunduğu soğuk ve ücra Uzak Kuzey ve Sibiryâ bölgelerinde zorunlu çalışmaya başvurulmaksızın ulaşamazdı. ‘Kulak’ların 1929’da kitlesel tutuklanmasıyla ve sürgüne gönderilişiyile başlamak üzere köle emeği tedariki, Gulag sisteminin ekonomik gerekçesiydi. İlk başta rejim düşmanları için bir hâpishane olarak tasarlanmasına karşın, Gulag sistemi çok geçmeden Sovyetler Birliği’nin aslında hiç kimsenin yaşamak istemeyeceği ücra bölgelerindeki toprakları yerleşime açmanın ve sanayi kaynaklarını işlemenin ucuz ve hızlı bir yolu olarak bir ekonomik iskân biçimine büründü.

Aslında Gulagların ekonomik olarak kullanılmasının fikir babası, 1923 yılında Sovyet polisi tarafından tutuklanan Filistin asıllı Yahudi iş adamı Nathali Frenkel’di. Frenkel, kampların ekonomik amaçlı kullanılması hakkındaki fikirlerini yazıp mahkûm ‘şikâyet kutusu’na attı. Mektup OGPU’nun yeni yeni yükselmekte olan şeflerinden Yagoda’nın eline geçti ve Frenkel Moskova’ya getirtilip mahkûmların ekonomide kullanılması hakkındaki fikirleri üst düzeyde dinlendi. Frenkel serbest bırakıldı ve Özel Solovetski Kampı’nda (SLON) fikirlerini uygulaması istendi. 1929 yılındaki köylü sürgününden sonra uygulama yaygınlaştı.

1937-1938 Büyük Temizlikleri³ sırasında Gulaglar muazzam bir genişleme ve yayılma gösterdi. 1953’e dek, en iyi tahminler 18 milyon dolayında insanın bu muazzam sistemden geçtiğini gösteriyordu. Kamplar, ülkenin altınının üçte birini, kömür ve odunun çoğunluğunu ve hemen her şeyin de büyük kısmını üretiyorlardı. Sovyetler Birliği’nin varlığı boyunca, içinde yüzlerce ila binlerce insan bulunan binlerce kamp barındıran en azından 476 önemli kamp tesisi oluşturulmuştu.

Gulaglar değil ama bu kamplardaki zorunlu çalıştırma sistemi 1950’lerin ortalarından itibaren tedricen tasfiye edil-

³ Büyük Temizlik: Dönemin gizli polis örgütü şefi Yejov’un adına istinaden Yeşçovişçina adı da verilen Büyük Terör ya da Büyük Temizlik döneminde (1937-1939) yüz binlerce parti yöneticisi ve üyesi tutuklanmış, NKVD bodrumlarında kurşuna dizilmiş ya da Gulaglara sürülmüştür. Gulaglarda da ağır çalışma koşulları, soğuk ve açlık nedeniyle birçoğu ölmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM MANDARİNLER

1. Mütereddit ‘Mandarinler’

Fransız entelektüelleri arasında Sovyet toplama kamplarına karşı tutum konusunun en ayrıntılı ve içerden anlatımını Simone de Beauvoir’ın *Mandarinler* romanından izlemek mümkündür. Simone de Beauvoir, bu konuda diğer anlatımlarından farklı bir şekilde, objektif bir yaklaşımla tartışmanın iki tarafında yer alan kişileri roman kahramanları olarak konuşturup yer yer iç seslerine yer vererek bu büyük tartışmayı ayrıntılı ve doğru bir biçimde yansıtmıştır romanında.

Roman kahramanlarını gerçekteki kişilere benzetmek mümkünse de bu kahramanlar gerçekteki kişilere yüzde yüz oturmaz¹. Bazıları, bildik kişilerin bir karışımı, belki bazıları tamamen hayalî, bazıları da iki şahsın bileşimidir. Karıkoca ya da eş ilişkileri de sanırım bilinçli bir şekilde karıştırılmıştır ama bunlarda bile gerçek ilişkilerin izleri oldukça nettir. Öte yandan, kimi roman kahramanlarının tutum ve görüşleri gerçek kişilerininkine uyar gibi gözükse de aslında tam olarak uymaz ve Sartre’a oldukça benzeyen Henri karakterinde olduğu gibi, onları gerçekte olduklarından daha olumlu bir pozisyonda görürüz. Belki de Simone de Beau-

¹ “Gallimard [yayınevi]... işin kötü yanı, her yerde kitabın birtakım insanlara dair ‘ipuçları’ bulunduğunu yayıyor: Mesela kahramanlardan biri Camus’müş, biri Sartre’mış gibi davranıyor. Bu hepten yanlış. Benim ana fikrim aklın durumunu, Fransız yazarlarının savaş sonrası haleti ruhiyesini ve deneyimlerini aktarmaktı.” (S. Beauvoir, *N. Algren’e Mektuplar*, s. 750)

voir, Henri'de temsil ettiği Sartre'ı gerçek tutumundan daha olumlu bir şekilde göstererek olanı değil de olmasını istediğini canlandırmıştır. Her neyse, aslında bunların o kadar da önemi yoktur. Önemli olan, romandaki anlatımlardan, Fransız sol entelektüellerinin Sovyet kampları konusunda içinde buldukları tereddütleri, endişeleri ve o günkü düşünsel yapılarını öğrenmemizdir.

Burada zaman zaman konuyla ilgili sayfalardan özetlemeler yaparak, zaman zaman doğrudan alıntılara başvurarak bu büyük tartışmanın taraflarının o güne ve bu konuya özgü düşünce yapılarını aktarmaya çalışacağım:

Roman boyunca Sartre'a benzetebileceğimiz Henri ile daha yaşlı kuşaktan olan ve muhtemelen gerçekte var olmayan ya da Stalinistlerin dışında bir sol cephe kurma çalışmalarında ön planda yer alan Rousset'e benzetilebilecek Robert Dubreuilh (sanki gerçeklikteki Sartre, bu romanda Henri ile Robert roman kahramanlarına paylaştırılmış gibidir. Robert'te bir miktar Merleau-Ponty dozu olduğu da düşünülebilir. Öte yandan gerçekteki Rousset, romandaki Robert Dubreuilh'den çok daha olumlu bir konumdadır) arasında hem bir çekişme hem de bir ortaklık göze çarpar. Henri de Robert de Komünist Parti'nin dışında ayrı bir sol cephe oluşturma peşindedirler. Bu sol cephe SRL adlı örgütte somutlaşmıştır ve Robert Dubreuilh'in yönetimindedir (gerçekte ise bu, Sartre'ın oluşturmaya çalıştığı ve başarısız olduğu Devrimci Demokratik Birlik -Rassemblement démocratique révolutionnaire: RDR- adlı örgüttür). Henri ise, *L'Espoir* (gerçeklikte *Les Temps modernes*) adlı gazeteyi yönetmektedir ve bu iki çevre, liderleri aracılığıyla işbirliği yapmakta ama aynı zamanda da çekişmektedir. Robert ile Henri'nin karşısında biraz fanatik bir tip olarak çizilmiş ve Sovyetler Birliği'ne ve FKP'ye karşı oldukça sert tutumuyla gerçeklikteki Arthur Koestler'e epeyce benzeyen bir de Sciasine karakteri vardır. Yeri geldikçe diğer karakterlere de değineceğim.

Scriassine, Dubreuilh'in 'komünistlerle eylem birliğini kabullenen sözde bir sol hareket oluşturmaya' çalıştığını söyler Henri'ye, eleştirel bir havada. Henri, 'Evet, biliyorum. Ne var bunda?' diye sorar. Scriassine'nin cevabı şudur: "Anlamıyor musun, onların oyununa geliyor. Birçok insan komünistlerden çekinir. Bu tutumuyla Dubreuilh onları komünistlere yakınlaştıracak." Henri buna, 'eylem birliğinin gerekli olduğu' yanıtını verir. Scriassine, komünistlerin denetiminde bir sol birlik olamayacağını belirtir, "Madem o kadar birlikten yanasınız, neden Komünist Parti'ye katılmıyorsunuz" diye sorar. Henri, komünistlerle birçok noktada anlaşamadıklarını söyler. Scriassine'nin yargısı şu olur: "O halde üç aya kalmaz, Stalinciler sizi hain ilan ederler."²

Böylece romanın daha başından taraflar belirlenmiş olur: Bir uçta Beauvoir'nın yer yer 'anti-komünist' olduğu izlenimini verdiği eski bir Macar komünisti olan Arthur Koestler'e (S. Beauvoir ile bir gecelik ilişkisi de dahil³) her şeyiyle neredeyse tıpa tıp benzeyen Scriassine vardır.⁴ Henri'nin çevresinden ona destek olanları daha ilerde göreceğiz. Diğer uçta doğrudan Komünist Parti'nin taraftarı olanlar bulunmaktadır. Bunları da yeri geldikçe tanyacağız. Komünistlerden hemen sonra, onlarla da çekişme hâlinde olmakla birlikte Sovyetler Birliği'ni eleştirmemek konusunda katı bir tutum içinde bulunan Robert Dubreuilh ve örgütü SRL gelir. Dubreuilh'in kendinden bir hayli genç karısı Anne neredeyse tüm özellikleriyle ve aşklarıyla Beauvoir'nın aynısıdır ve kocasıyla özellikle Sovyet kampları konusunda sürekli çekişme halindedir. Kızları Nadene ise tüm çiğ ve isyankâr hâlleriyle hem Sartre'ın hem de Beauvoir'in sevgi-

² Simone de Beauvoir, *Mandarinler*, Imge, 2009, s. 24, 25.

³ "Sana geçen sene Koestler'le yattığımı anlatmıştım." (S. Beauvoir, *N. Algren'e Mektuplar*, s. 101)

⁴ "Koestler'in Amerika'da pis işlerle uğraştığını, Camigie Hall'da insanlara Rusya'yla savaşmaları gerektiğini söylediğini, Amerika'nın Rusya'ya karşı bir tür Haçlı Seferi başlatması gerektiğini açıkladığını duydum. Artık ondan nefret ediyorum." (S. Beauvoir, *N. Algren'e Mektuplar*, s. 280)